

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Дениса Алуш Черма

**БАЛКАНСКИЯТ ИНТЕЛЕКТУАЛЕН ЕЛИТ ПРЕЗ XVII
ВЕК
И АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА: ПИЕТЪР БОГДАНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане
на образователната и научна степен “доктор”
по научната специалност “Български език”,
професионално направление 2.1 (“Филология”),
област на висше образование 2 (“Хуманитарни науки”)**

Научен ръководител: проф. д-р Лилия Илиева

Благоевград, 2019

Дисертационният труд е обсъден, одобрен и насрочен за защита на разширено заседание на Катедрата по български език при Филологическия факултет на ЮЗУ „Нефит Рилски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 04.10.2019 г. от 10,00 часа, в зала 412, УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград. Материалите по защитата са на разположение в кабинет 565, УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

0.1. Постановка на проблема и предмет на изследването **4**

0.2. Цели и задачи на дисертационния труд **5**

0.3. Метод на изследване и материали **6**

0.4. Общи данни за албанския език **6**

ПЪРВА ГЛАВА. ПЪРВИ ПИСМЕНИ ПАМЕТНИЦИ НА АЛБАНСКИЯ ЕЗИК 8

1. Първи данни за албанския език **8**

2. Първи обемен текст и първа печатна книга на албански гегийски **9**

3. Lekë Matrënga (1567 - 1619) - втора печатна книга и първо албанско стихотворение **10**

4. Пйетър Буди - книжовник и революционер **11**

5. Франг Барди (1606-1643) - автор на трудове със светски характер **12**

6. Пйетър Богдани **12**

7. Мюсюлманска литература - арабска писменост **12**

8. Книжовност, свързана с православието **13**

8.1. Биографични данни и данни за творческа дейност на Григорий от Дуръс **13**

8.2. Елбасанска азбука и евангелски текст **15**

8.3. Езикови особености на евангелските текстове **15**

8.4. Азбука на Тодри **16**

ВТОРА ГЛАВА. АЛБАНСКАТА ЛЕКSIKA ПРЕЗ XVII ВЕК

1. Християнска и култова лексика в речника на Франг Барди **16**

2. Паремии (пословици и поговорки) в Речника на Франг Барди (Заглавие в оригинала у Барди: Prouerbia, & sententiæ Epirotarum) **17**

3. Славянски заемки в речника на Франг Барди **19**

ТРЕТА ГЛАВА. ПЙЕТЪР БОГДАНИ - ЖИЗНЕН ПЪТ. ДАННИ ЗА РОДА БОГДАНИ 24

1. Рождена дата на Пйетър Богдани **24**

2. Родно място и семейство на Пйетър Богдани **25**

2.1. Архиепископ Андреа Богдани, чичо на Пйетър Богдани **25**

3. Произход на фамилията (“дома”) Богдани **25**

3.1. Андрия Змайевич - приятел и сътрудник на Пийетър Богдани	26
3.2. Ян Хунияди	27
3.3. Други свидетелства за произхода на рода Богдани	26
4. Образование на Пийетър Богдани – Чипровци	28
4.1. Писмо на Гьон Богдани от 6 декември 1689	28
4.2. Изявление на Софийския архиепископ Петър Богдан	28
5. Върхови професионални изяви и патриотично дело	29
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. “ЧЕТАТА НА ПРОРОЦИТЕ” -	
КЛАСИЧЕСКА ТВОРБА НА АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА	30
1. Заглавие на творбата	30
2. Стихотворни посвещения в текста на Cvnevs prophetarvm	31
3. Гравюрите в “Кохортата на пророците”	32
4. Сибилите в “Кохортата на пророците” на П. Богдани	32
4.1. Именуване на сибилите	33
4.2. Принципи на версификация в песните на сибилите	34
5. Книгата “Кохортата на пророците” в европейски, балкански и национален план	35
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	37
ИЗВОРИ	38
БИБЛИОГРАФИЯ	42

Увод

0.1. Постановка на проблема и предмет на изследването.

Балканите, наричани напоследък евфимистично “Югоизточна Европа”, по традиция се смятат за културна периферия, която трудно се вписва в европейския културен развой. До голяма степен този начин на мислене се дължи на слабо познаване на съществуващи културни процеси. В този дисертационен труд ще бъдат разгледани редица въпроси, свързани с езика и културата през един от “тъмните” векове - XVII век, тъмен, защото е слабо познат, а също и поради факта, че Османската империя владее по-голямата част на Югоизточна Европа.

Българите и албанците от векове са живели в съседство и дори - съвместно, но познават недобре своите култури и своите литературни традиции. Още по-малко са възможностите за сравнения и съпоставяния, които да покажат има ли или няма връзка, паралелност в културния им развой. Това прави особено актуални изследвания, които показват не само европейската идентичност на двете култури, но и националните специфики, характерни за всяка от тях.

Черти на албанския език и на българския език са разгледани съпоставително още в първата публикация, за която се смята, че поставя началото на лингвистичната балканистика - изследването на Бартоломей (Йерней) Копитар от 1829 г., в което се съпоставят форми от три езика, съседни по територия: български, албански и арумънски. Въпреки неголемия брой на изследванията върху обща проблематика на албанския и на българския език, всяко такова изследване подпомага да се осветлят проблеми, свързани с историята и културата и на двата езика. От особена полза е изследването на старата албанска литература с нейните изяви през XVII век, когато и българската книжовност е представена главно чрез изявите на българските католици, какъвто е и случаят с албанската литература. Този въпрос е засяган в единични трудове у нас (Бейлери 2009; Р. Бело и М. Бело 2012). Българските и албанските католици са получавали образование в едни и същи училища в Италия, където иначе числено са

преобладавали хърватите, а както показва случаят с Пйетър Богдани, от един момент албански католици са идвали да получат образование в България, в Чипровското училище, след което са продължавали образованието си в Италия. По тази причина всяко изследване върху старата албанска книжовност хвърля известна светлина и върху развитието на българската книжовност.

0.2. Цели и задачи на дисертационния труд

Дисертацията цели да разкрие един съществен етап от културата на албанския език и албанската книжнина, който има свои паралели в културата на другите народи от Югоизточна Европа, с оглед преди всичко на проблематиката на българистиката.

Потърсени са връзките между албанските интелектуалци и книжовници с интелектуалци и книжовници от други народи - преди всичко с българските и хърватските, черногорските и босненските.

Очертани са големи лексикални пластове, характерни не само за албанския език през слабо проучения XVII век, когато българи и албанци са принудени да живеят в пределите на Османската империя.

Потърсени са европейските ориентации, отразени в литературно творчество и в лексиката на албанския език, с търсене на възможности за паралели към българистичната проблематика.

Направен е опит да се впишат наблюденията върху езика и книжнината не само в контекста на Югоизточна Европа, но и с оглед на по-широки общоевропейски измерения.

0.3. Метод на изследване и материали

Темата предполага интердисциплинарно изследване, което е и тенденция в съвременната хуманитаристика. В труда се използва преди всичко комплексен филологически метод за описание на явленията, които са както факти от историята на езика, така и факти от историята на литературата. Използва се и лексикалният анализ, с внимание към историческите пластове в лексиката и нейната класификация по произход. При необходимост се изказва сравнително-историческият метод.

Като материали за изследване се използват писмени текстове от XVII в., преди всичко албански, но и свързани по някакъв начин с тях текстове на други интелектуалци от Югоизточна Европа. Главното внимание е насочено към латинско-албанския речник на Франг Барди (*Dictionarium latino-epiroticum*), отпечатан в Рим през 1635 година и разбира се, към творчеството на Пийтър Богдани, представено не само в класическия му труд “Кохортата на пророците” (*Cuneus Prophetarum*, Падуа, 1685), но и във важни релации до Ватикана, които имат отношение към личността и делото на Богдани и са свързани с българи и българските земи.

0.4. Общи данни за албанския език

Албанският език е от индоевропейското езиково семейство, от неговия източен клон (езици *satəm*), но е единствен представител на своята група. Класификационно той е определен от Франц Боп през 1854 г. Общоприето е, че албанският език е естествен продължител на някои от старите езици, говорени на Балканите преди идването на славяните и българите. Учените обаче не са единодушни кой точно от старите езици се е развил в съвременния албански.

Повечето учени смятат, че албанският е наследник на стария илирийски език. В България тази хипотеза се застъпва от Стефан Младенов. Някои от застъпниците на тази хипотеза сочат големия брой на старите латински заемки в албанския език и според тях, по тази причина той не може да се извежда като пряк наследник на илирийския, тъй като е твърде модифициран от чужди влияния (срв. Десница 1987).

Втора хипотеза за произхода на албанския език предлага Густав Вайганд. Той се позовава на наличието на общ албанорумънски лексикален пласт, обхващащ лексика, свързана с отглеждането на добитък, както и на други аргументи. Според него, албанският език се е развил не от илирийския, а от стария тракийски език. В българската наука привърженик на тази хипотеза е Д. Дечев.

Трета хипотеза създава българският учен Владимир Георгиев. Според него, съществувал е самостоятелен дакомизийски език, наследен от албанския език, в който се е включило и илирийско влияние (Георгиев 1960). Така той

обяснява и общата животновъдна лексика между албанския и румънския.

В миналото е изказана и хипотезата за пеласгийския език като прародител на албански. Автор на тази хипотеза е основоположникът на албанологията Йохан Георг фон Хан, който се опитва да изведе и т.нар “азбука на Тодри” направо от финикийската азбука. Днес тази хипотеза има само историческо значение, но е популярна в някои албански среди на неспециалисти.

Общозвестно е, че албанският език е представен днес от две големи наречия: гегийско и тоскийско. В историята на езика те са представени неравномерно.

ПЪРВА ГЛАВА. ПЪРВИ ПИСМЕНИ ПАМЕТНИЦИ НА АЛБАНСКИЯ ЕЗИК

1. Първи данни за албанския език

Смята се, че за първи път албанският език е упоменат на 14 юли 1284 г. когато в Дубровник, при едно съдебно дело свидетел на име Матей дава следното свидетелство: “*Audivi unam vocem, clamantem in monte in lingua albanesca*” (‘Чух един глас, който викаше в планината на албански език’). Езикът е упоменат като “албански” (*lingua albanesca*), което днес е екзонимно название. Самите албанци наричат езика си *shqip*, държавата си - *Shqipëria*, а себе си - *Shqiptar*. Това е относително късен термин. Писмено за първи път е отразен от Пийетър Богдани, в предговора на “*Cuneus Profetarum*”, където Богдани използва израза “*Gramatike Latin et Scqip*” – “Латинска и албанска граматика”. Самоназвание с корен *alb-/ arb* (с предпочитание на втория вариант в двойката) е било използвано и от самите албанци, но днес се пази само при албанци извън Албания, главно - в Италия.

Според известното засега, най-стар израз на албански език, записан като текст, се съдържа в едно писмо на епископа на Дуръс Пал Енгели (*Pal Engëlli*, на латински - *Paulus Angelus*), съратник и съветник на Скендербег. То е от 1462 г., на латински език е и съдържа формулата за кръщение, предадена на гегски албански: *Vnte' paghesont premenitAtit et birit et spertit senit* (‘Кръщавам те в името на Отца, Сина и на Светия Дух’). Има и

други отделни изрази, записани в текстове (главно - гръцки), но този израз е особено важен, защото е свързан с християнството и говори за конфесионално-културна ориентация.

2. Първи обемен текст и първа печатна книга на албански гегийски

Възникването на първия обемен текст на албанския език е свързано със средите на албанските католици. Както е известно, те използват гегийски диалект.

Съставител и издател на книгата е Гьон Бузуку (албанско име Gjon Buzuku), за живота на когото се знаят малко неща, споменати от самия него в книгата, без да има други източници на данни. Има предположения, че е роден в днешния град Шкодренска Краина (Черна Гора), на брега на Шкодренското езеро или пък в село Доня бризка край него. Албанското име на града е Крајѐ. В него е бил погребан зетят на цар Самуил свети Йоан Владимир (впоследствие мощите му са пренесени и сега са в Тирана), а дъщерята на Самуил, Косара, и до днес е погребана в Краина.

Книгата е превод на римския мисал и съдържа и откъси от бревиарий, псалми и литании. На албански е известна като Meshari (“Мисал”). От тази книга има единствен запазен екземпляр, съхраняван във Ватиканската Апостолическа библиотека (R.G. Liturgia III,194), от който липсват титулната страница и първите 16 страници, поради което не се знае къде е издадена книгата.

Изследователите, включително и Е. Чабей, са отбелязвали южнославянското езиково влияние върху езика на Бузуку. Ето някои от примерите :

Е ut ар крупѐ асај қі ансhtë е ligë `И да дам сол на тази, която е болна`. В латинския текст обаче значението е друго: Et quod infirmum fuerat consolidabo - `И немощната ще подкрепя` (Езекиил 34:16). Тук славянският корен -креп- (срв. креп-я, у-креп-вам, под-креп-ям) е свързан погрешно с албанската дума крупѐ `сол`. Е bijatë е tu vinjënë pr anë tande të jenë ushquem `И дъщерите ти ще дойдат при тебе да се нахранят`. Латинският оригинал обаче тук гласи Et filiae tuae de latere surgent. `И дъщерите ти ще бъдат носени на ръце` (Исая 60:4 по Вулгатата).

Някои славянизми лесно се обясняват като влияние на босненски католически текст-подложка или като влияние от страна на такъв текст. Отделно съществуват и стари културни заемки с вероятен старобългарски произход:

I ri zakon “Нов завет”.
strazhë `стража`
riznicë`ризница`
bdoj`бдя`
goçdeuet “с гвоздеи”.

3. Lekë Matrënga (1567 - 1619) - втора печатна книга и първо албанско стихотворение

През 1592 г. Лека Матрѐнга издава в Рим християнски катехизис под заглавието “E mbsuame e krështerë (Christian Doctrine), който превежда от италиански (йезуитът Якоб Ледесма, упоменат в оглавлението на книгата, я е превел на италиански от латински). Заглавието е паралелно на албански и на италиански. Катехизисът представлява кратко изложение на християнското учение във формата на въпроси и отговори. Книгата съдържа 28 страници. Единственият запазен от нея екземпляр се пази в Апостолическата библиотека във Ватикана под сигнатура An V D 4. В тази библиотека се пазят и две фотокопия на книгата. Запазени са и три варианта на ръкописа, по единия от тях е направено и печатното издание.

Книгата е забележителна и с това, че тя съдържа първото стихотворение на албански език – “Духовна песен”: В по-свободен превод на съвременен български език то гласи:

Духовна песен

Викам всеки който иска прошка за вина - ,
добър християнин, мъж или жена,
елате в църква, Бог ни вика,
че без грях от нас не е никой,
блажен е, който знае Бог
и помни, че е смъртен,
Христос ще го приеме в небесата
с братята му и с децата.

4. Пйетър Буди - книжовник и революционер

Пйетър Буди (на албански: Pjetër Budi, на италиански: Pietro Budi (1566-1622), е автор на четири отпечатани книги на албански език. Най-важната от тях е “Християнската доктрина”, защото тя се състои от две части. Втората е стихосбирка, доста обемна. Съдържа октосилабични стихотворения, разделени в строфи с по четири стиха и с кръстна рима.

5. Франг Барди (1606-1643) - автор на трудове със светски характер

Следващ хронологично автор е Франг Барди - Frang Bardhi (1606-1643), известен на латински като Franciscus BLANCHUS; Blancus или Blanchus, а на италиански - като Francesco Bianchi.

Той е съставител на първия албански речник, отпечатан в Рим през 1635 година. Изданието е съставено от Барди по времето, когато той е в Колежа на Конгрегацията за пропаганда на вярата, и съдържа 238 страници. Пълното му заглавие гласи: *Dictionarivm latineopiroticvm vna cum nonnullis vsitatoribus loquendi formulis*, Rome 1635 (‘Латинско-епиротски речник с някои обичайни изрази’). Съдържа 5640 латински единици, преведени на албански език, гегийско наречие.

6. Пйетър Богдани

Пйетър Богдани (около. 1630-1689), известен и с италианското си име Pietro Bogdano, се смята както за последния, така и за най-оригиналния албански автор от ранната албанска литература. Преди него на албански език има преводна проза и някои оригинални стихове. Богдани е първият автор на оригинална проза. Той също така се е изявявал и като поет. Основната част от настоящия дисертационен труд е посветена на неговото творческо дело.

7. Мюсюлманска литература - арабска писменост

В старата албанска литература съществува традиция на поезия, възникнала под влияние на турската, персийската и арабската поезия. За нейното записване се използва арабска писменост. Първият значителен поет в тази традиция е Незим Фракула (около 1680-1760), известен още като Nezim Verati или Ibrahim Nezimi. Известно е, че той е учил в Цариград, а по-късно живее в Берат. Първоначално пише на турски и арабски.

Между 1731 и 1735 г. той съставя на албански език редица стихове и един сборник “Диван”, от който са запазени 110 стихотворения. Към някои от тях е композирана музика, което е характерно за сборниците “Диван”. Стиховете му, транслитерани на латиница и със съвременен правопис, са издадени през 2008 г. от Абдула Хамити. Запазеният негов ръкопис съдържа, освен Дивана, стихове на турски и персийски, посветени на Каплан паша от Вльора, Мухлиз бей от Тирана, Далип Мехмет ефенди от Круя и други. Едно от стихотворенията е посветено на град Елбасан.

8. Книжовност, свързана с православието

Възникването на книжовност, свързана с православието в Албания, се изразява преди всичко с първия превод на евангелието на албански език, направен от гръцки и първи православен превод. Въпреки неяснотите и наличието на повече хипотези за извършителя на превода, той се свързва от повечето изследователи напоследък, по-специално - от Махир Домит (Mahir Domit) и Робърт Елзи преди всичко с делото на Григорий от Дуръс (Gregori i Durrësit), който става архиепископ на Дуръс през 1768 година. За него се знае, че е починал малко преди май 1772 г.

8. 1. Биографични данни и данни за творческа дейност на Григорий от Дуръс

Сведения за Григорий от Дуръс е оставил българският книжовник Партений Павлович. В текста, известен като „Автобиография“, Партений съобщава:

„В Албания посетих манастира на свети Наум и държахме бдение на неговия празник, в тази обител има гробница и неговите мощи“ (Въ Албанїи посѣтихъ манастиръ сѣго Наѡма ѡ держасмо бдѣнїе на прѣзидникъ еѡгѡ, въ тѡй обїтелы еѡсть грѡбница и мощи еѡгѡ), срв. Партений: 430).

По-нататък той говори за мощите на Наум, като уточнява, че става дума не за пророка, а за единия от Седмочислениците, които са проповядвали апостолски, и тук вече споменава за Григорий от Берат (като нарича града със славянското му име Белград): “...но другия, от апостолски проповядващите Седмочисленици, на когото е и службата (правилото), съставена

от Герасим или Григорий, епископ на Дуръс, който пребиваваше в Белград, гръцки учител, в книга, печатана в Москополе, които са назовани там така: 1. Методий, който е бил и епископ в Моравия, 2. Кирил брат му, философ, който е представил на славяните 40 букви, за което в пролога се излага обширно, 3. Климент, Охридски архиепископ, която [архиепископия] се нарича Охридска и Първа Юстиниана, понеже е отечество на Юстиниан, приснопамятния гръцки император.

4. Наум, споменат по-горе,

5. Сава,

6. Горазд,

7. Ангеларий.

(Срв. Партений, с. 431). По-нататък Партений споменава за деянията на св. Седмочисленици и говори и за мощите на св. Йоан Владимир в Елбасан.

Партений не говори за лична своя среща с Григорий, епископ на Берат, упоменава го и като “Герасим” (вероятно не е сигурен в името). Но е запознат с неговото дело и спомага да се уточни авторството на печатните книги, свързани със св. Седмочисленици.

8.2. Елбасанска азбука и евангелски текст

Голяма заслуга на Григорий от Дуръс е преводът на евангелието на албански език. За целта е използвана и специална създадена от него азбука, а първата страница на ръкописа съдържа писмени знаци, които досега не са дешифрирани, и биха могли да представляват друга елбасанска азбука. Твърди се, че преводът е извършен в мястото, което той е избрал за своя резиденция - манастирът “Св. Владимир” край Елбасан. Смята се, че запазен откъс от тях е т.нар. ръкопис на Anonimi i Elbasanit.

Ръкописът е издирен малко преди Втората световна война от албанския интелектуалец Леф Носи (Lef Nos), собственик на втората по големина библиотека в Албания, а след това става собственост на албанската държава и в момента се намира в Държавния архив.

8.3. Езикови особености на евангелските текстове

Ръкописът се състои от 30 неномерирани листа с формат 10X 7 см., общо - 59 старници превод на евангелието на албански език.

Това е първият превод на евангелието на албански, тъй като по-старата книжовна традиция на албанските католици не предвижда превод на евангелието, което се използва задължително на латински. Използваната за превода “елбасанска азбука” е оригинална писменост, използвана само в този паметник. Тя се състои от 40 букви. Евангелските текстове са от Йоан и от Матей. Публикувани са в транслитерация и в превод на английски език от Р. Елзи.

Елбасанска азбука съдържа 40 знака - толкова има и азбуката, изобретена от св. Кирил, според издадената от Григорий служба на св. Седмочисленици. Първата страница обаче съдържа записи, направени с други знаци, и тя още не е дешифрирана. С нея са записани около 12 думи.

8.4. Азбука на Тодри

По-късна по време на възникване е т.нар. “азбука на Тодри”, за чиито изобретател се смята учителят Теодор (Тодри) Хаджифилипи (1730-1805) от Елбасан, упоменат и от Ив.Снегаров, както беше посочено. Тази азбука е открита от австрийския консул в Янина Йохан Георг фон Хан (1811-1869), смятан от мнозина за основател на научната албанистика. През 1854 г. той издава в Йена фундаменталния си труд “Албанистични студии” в три тома, който е обладан от духа за добрата съхраненост на античните племена и народи. На стр. 280 на първия том той е дал таблица на азбуката, известна днес като “азбука на Тодри”, а всеки от съдържащите се знаци е обяснен подробно по-нататък. Тя се състои от 52 знака и е била използвана спорадично и през първата половина на XX век.

ВТОРА ГЛАВА. АЛБАНСКАТА ЛЕКSIKA ПРЕЗ XVII ВЕК

1. Християнска и култова лексика в речника на Франг Барди

Речникът на Франг Барди “*Dictionarivm latineopiroticvm vna cum nonnullis vsitatoribus loquendi formulis*, Rome 1635 (‘Латинско- епиротски речник с някои обичайни изрази’) съдържа 5640 единици. Това е изключително важно културно дело и то дава богат материал за проучване на езика и културата на албанците през XVII век, но хвърля и светлина върху езика и

културата на други народи, попаднали под османска власт. То е използвано още от Франц Боп за неговите наблюдения върху албанския език .

Както установи и доказа наскоро Фатос Дибра, Фр. Барди е използвал като основа за създаването на своя речник тюркологичния труд на Йероним Мегизер “Увод в турския език. Четири книги (Megiser, H. Institutionum linguae Turcicae libri quatuor), издаден през 1612 г. в Лайпциг. Откритието на Дибра решава един фундаментален въпрос - за източника на речника - и разкрива нови хоризонти за неговото изучаване.

В Речника християнската лексика преобладава многократно над общата лексика, свързана с религия и култове, както може да се очаква. Има обаче редки, но много интересни случаи, в които е отразена лексика, свързана с други култове.

Нормално е, че голяма част от лексемите, свързани с християнската терминология, са адаптирани латински заемки или са заемки от други езици, минали през латински език. Такива са например алб. *chrÿÿ* < лат. *crux* “кръст”; алб. *pessim* < лат. *Passio* “страдание, пасион”; алб. *sacrament* < лат. *Sacramentum* “тайнство”; алб. *scint* < лат. *Sanctus* “светеец” и много други.

Същевременно, важни християнски термини са изразявани с домашни албански думи. Особено важен е терминът за “бог”, който е предаден като *εot*, в съвременен запис - *zot*.

Думата *zot* е от мъжки род и има плурална форма *zotërinj*, *zotër*, *zota* ‘господ, господар, бог’. Има и лексикално съответствие в женски род *zonjë* “богиня, господарка”. Няма единно мнение за етимологията на тази дума. Традиционно формата се извежда от праалбанско **w(i)tspati-*, което точно съответства на санскритския композитум *vis-pati-* ‘господар на дома’
Е. Чабей сравнява албанската форма с гръцката *ἀγίος* ‘светец’. Бардул прави опит да изведе формата от индоевропейския корен **djeu-t-*.

Напоследък Демирай изказва предположението за съществуването в албанския на композитум- праформа **desiäs + poti-* , подобен на арменската форма *ter* ‘господ, господар’ < **desiäs+ anër*).

Преглед на предлаганите етимологии с библиография може да се види у Оръл 1998: 526.

За славистиката и за българистиката е важно да се уточни етимологията на другата албанска дума със значението “езическо божество”, която често в индоевропеистиката се сравнява със славянското название на езическия бог Перун. Тя е давана от Барди като превод на лат. *Imperator* и *Caesar*. За превода на *Imperator* Барди е привел и турското съответствие: *Perendij*, *Tursicè sultan*, т.е. – “на турски – *sultan*”. Макар тази дума да има днес значението “езическо божество”, по произход тя е заемка от латински език и е адаптирана към албанския форма на лат. *Imperator*. При това положение, тя не би могла да се сравнява исторически с названието на божеството Перун.

Прегледът на християнската терминология в Речника на Фр. Барди показва развита напълно християнска терминология, попълвана както със заети думи, така и с разширяване на значенията на домашни думи, които се вписват в християнската лексика с изменените си значения. По отношение на християнската лексика албанският език е напълно на равнището на европейските езици и етапът от развоя на албанския, който се бележи с творчеството на Франг Барди и Пийетър Богдани, напълно позволява създаването на оригинално литературно творчество с философски и литературни достойнства, което се реализира при Пийетър Богдани. Неговото творчество е обект на внимание в следващите глави на дисертацията.

3. Славянски заемки в речника на Франг Барди

Въпросът за славянските заемки в албанския език отдавна занимава различни учени, на първо място трябва да се постави името на словенския езиковед Франц Миклошич (1870). Две десетилетия след това албанологът Густав Майер издава първия етимологичен речник на албанския език, в който също са отбелязвани думите със славянски произход (Майер 1891). Много от становищата на Майер са коригирани от големия албански индоевропеист и етимолог Екрем Чабей, във фундаменталния му труд върху албанската етимология “Етюдии по албанска етимология”, в който думите са публикувани в азбучен ред. Последните томове са публикувани след смъртта на

автора през 1980 г. Специално на славянските заемки в албанския език е посветено изследването на Агния Десницка.

В дисертацията се вземат предвид преди всичко данните от новия етимологичен речник на Владимир Оръол (1998), както и в другите раздели на дисертацията. Трябва да се каже обаче, че не всички думи присъстват в речника на Оръол.

Заемките от съседни славянски езици в речника на Барди се свързват с определен вид значения и могат да бъдат разположени в няколко тематични области.

Заемките от съседните на албанския славянски езици в речника на Барди се свързват с определен вид значения и могат да бъдат разположени в няколко тематични области.

1. Тематична област, свързана с ъс социални институции. Такива са термини, свързани със семантиката “богатство”, “бащиния”, “гостоприемство”, “закон/обичай”, “алчност”, “скъперничество”, “търговия” (както и “търговец” и “тържище”), “доход”. Те са представени както следва:

Лат. *acquirere* “богатея” е преведено като *me mbledeçe begatij*.

Лат. *ager* “поле” е преведено с алб. *bastine*

Лат. *agrum colere* Барди предава като *bastinene me punuem*

Лат. *symposium* е пояснено от Барди с италиански превод *conuito*, “пир” и е предадено на албански като *goste*

Лат. *mos, costume* `обичай` на албански са предадени като *εασон*.

Лат. *ritus* “ритуал; закон” е предадено от Барди като *εασон*.

Лат. *usus* “навик, обичай” е предадено от Барди като *εασон*.

Лат. *Auaritia* - алб. *Lachemia*

Лат. *Avarus* “алчен” - алб. *Lachemus*

Лат. *Tenacitas* “скъперничество” е предадена от Барди като *Lachemia*.

Лат. *Tenax* “скъперник” е предадено от Барди като *Lachemuess*.

Лат. *mercatura* `търговия` е предадена от Барди като *Treghetia*

Лат. *mercator, mercan* “търговец” е предадено от Барди като *Treghetaar*

Лат. *Nundinæ* `пазар, търговия` е предадено с три синонима: като *Paεaar* оò *Treghetij*, оò *Treggh*

Лат. *Quæstus* “облага, доход” е предадено като *Dobij*.

Очевидно във феодална Югоизточна Европа са съществували отношения между албанското население и съседното му славянско население, при които албанците са си сътрудничели със своите съседи и са усвоили от тях отношение към имуществото “и отношение към обработваемата земя като имущество, което се наследява”. Влизали са със славяните в търговски отношения, както и в отношения на взаимно гостуване.

2. Втора група заемки са свързани със семантиката “блуд” и “женски гърди”, представени с по няколко лексеми. Този факт говори за различия в критериите за морал между албанците и славянското население, но също и е обичайно следствие от факта, че става дума за различни култури, които са били и в конфликт помежду си. Евлия Челеби, посетил албанските земи през XVII в., специално е отбелязал липсата на проститутки сред албанците, тъй като те веднага били убивани от своите родители.

Лексемите от този кръг са представени както следва:

Лат. *luxuria* “блуд” е важен християнски термин, който назовава един от седемте смъртни гряха. Преводът на Барди е *siguenia*, *turcisè sina* (нуждата и от допълнителен превод на турски е показателна).

Лат. *lupanar* “публичен дом”, “буквално – вълчарник”, по лат. *lupa* “вълчица”, “лека жена”. Староалб. превод: *vendi i curuauet*, буквално: “курвинският дом”.

Лат. *lupari* “свързвам се с проститутки” е предадено от Барди като *meuote mbe curuat*

Лат. *luxuriosè* “блудник” е предадено от Барди като *curuenist*.

Лат. *luxuriosus* “блуден” е предадено от Барди като *curuaar*

Лат. *salax* “похотлив” е прилагателно, което е предадено от Барди като *curuaar*,

Лат. *scortator* “развратник” е предадено от Барди като *curuaar*,

Лат. *scortum* “вагабонтин; проститутка” е предадено на албански от Барди като *curua*, e *lescuetme*

Лат. *mamilla* “женска гърда” е предадено в речника на Барди като *sissa*.

Лат. *samillæ*, плурална форма на предходната “женски гърди” е предадена на староалб. от Барди като *sissate*

Лат. *mamosus*, предадено на алб. от Барди като *sissemaџ*, от *siss-* и увеличителен суфикс - *emaџ*. Значението на производната лексема е `големи гърди`.

Лат. израз *mamosa mulier* е предаден от Барди като *grueia sissemaџе* `жена с големите гърди`, `гърдеста жена`.

Лат. *papilla* `зърно на гърда` е предадено със славянската заемка *sisssa*

3.Трета група са заемките със семантика, свързана с чисто мъжки занимания, които в повечето случаи са свързани с междуетнични вражди. Това са лексеми със семантика “роб”, “разбойник”, “плячка”, но и неутралното “стража”:

Лат. *Mancipium* е предадено от Барди като *Rob*.

Латинският израз *Mancipium diabli* е предаден от Барди като *Robbi idialit*

Лат. *Præda* `грабеж, плячка` е предадено със славянската заемка *Grabetia*.

Лат. *Prædator* `разбойник; хищник` е предадено от Барди като *Grabittes*

Лат. *Præsidium* в значението `гарнизон; стража` е предадено на албански от Барди като *Straea*.

Лат. *Rapax* “грабител, разбойник” е предадено като *Grabittes*, од *Cussaar*

4.Четвърта група лексеми семантично се отнасят към битовата и ежедневната лексика - свързани са със значението “баня”, “кърпа”, “бряг”, “верига”, “кошница”. Към тях условно можем да отнесем означението на животното “магаре” “със славянски суфикс в албанския”, значението “дърво”, “бряг”, а също и един етноним - означението за “евреин”. Славянски произход имат и три прилагателни, свързани със значенията “лесен” и “крив” (като “крив” се изразява чрез две лексеми).

Бит, животни, растения

Arbor “дърво” - алб. *Lis*

Лат. *Ripa* “речен бряг” е предадено като *Bregħ*

Лат. *Ripa maris* “морски бряг” е предадено от Барди като *Bregu ideetit*

Лат. *Balneum* “баня” - староалб. *Vagne*

Asinus е предадено на албански от Барди като *Margacc*, *Gomaar*

Лат. Sudarium “кърпа, пешкир” е предадено от Барди като Pansich
Лат. Catena “верига” - староалб. “Senziŕg, oð uargh”

Лат. Qualus, qualum “тръстикова кошница”. Барди предава чрез
алб. Cosci iruscet

Лат. Quasillus, quasill um “кошничка, малка кошница”. Предадено
от Барди като Cossëë; oð sporte ee.

Направено е заключението, че славянските заемки са концентрирани в определени семантични полета и от тях могат да се правят изводи за културните контакти между албанците и южнославянските им съседи.

ТРЕТА ГЛАВА. ПЙЕТЪР БОГДАНИ - ЖИЗНЕН ПЪТ. ДАННИ ЗА РОДА БОГДАНИ

1.Рождената дата на Пйетър Богдани

Твърде малко е известно за ранните години на Пйетър Богдани. Данните, които са оставени, често изглеждат несъвместими (Марлекай 2008). Биографията на П. Богдани обаче е особено важна за българистиката, тъй като той е един от възпитаниците на училището в Чипровци. За датата на раждане на Пйетър Богдани в областта на историографията има различни мнения. Те се колебаят между 1616 г и 1630 г.

Ние мислим, че правдоподобна е датата от 1625 г, която е предложил И. Зампути (“Бележки за времето и живота на Пйетър Богдани, в “Бюлетина за хуманитарните науки” Тирана 3 (1954) 39). Това мнение се основава на информативен процес от 1655 г, материалите, от който се пазят в архива на Ватикана, Рим (Processi della Concistoriale, T.54,aa.1656 г-1657 г, стр 141-149, и в Processi della Dataria, a.1655 г, стр 341 и след това).

2. Родното място на Пйетър Богдани.

За родното си място свидетелство е оставил лично Пйетър Богдани, още в предисловието на своята книга “Кохортата на пророците” (с латинско название Cuneus Prophetarum), отпечатано в Падуа през 1685 г., изрично заявява: " tue kjanë unë prej Guri ndë Hast', Sanxhakijet së Dukagjinit, Diocezit së Prezërendit..."= “Аз съм от Guri в Has, санджак Дукагин в диоцеза на Призрен”. Не се знае кое точно е било това село Гур. Големият албанолог Р. Елзи изказва предположението, че това е било едно

от двете днешни села Гъонай (Gjonaj) или пък Брег Дрини (Breg Drini) в района на Призрен (Елзи 2015: 279). Това е в Югозападно Косово, в триъгълника между градовете Дяково, Призрен и Кукъс.

3. Произход на фамилия („дома“) Богдани

Бащата на Пийетър Богдани се е казвал Тадей (Таде) Богдани, а майка му не е известна по име, но тя идва от албанското семейство Mazreku, от Хаси. От това семейство е друг известен католически деец, Pjetër Mazreku, по-известен с документи като Massarechi, Massarechio, Mazarechi, Mazarechio, Mazzaretus, Mazzarechus, “vir magnae doctrinae et auctoritas“, католически архиепископ на Бар (Антивар) и по-късно - примас на Сърбия.

В крайна сметка, по данните за родословието на Пийетър Богдани може да се направи кратка родословна схема:

ДЯДО: Gioanni da Giannani (Гъони от Giannani)

Дядото има поне трима синове: Андреа (Ндре) Богдани, Тадей Богдани и неизвестен по име син Лука Богдани, автор на стихове, посветени на Пийетър Богдани, Таде Богдани и неговата съпруга с неизвестно лично име, но от рода Мазареки, имат **син** - Пийетър Богдани поне един син с неизвестно име, от който има един **племенник**.

ПЛЕМЕННИК на Пийетър: Dom Gjon Bogdani

Самият Пийетър Богдани започва „Четата на пророците“ с увод, озаглавен Antichta della casa Bogdana (=E sctepisse Bogdanagnet), където е дал информация за произхода на своето име и за произхода на своята “къща” или фамилия. В някои издания тази справка е печатана в отделна глава. Той се позовава на две писма.

3.1. Андрия Змайевич - приятел и сътрудник на Пийетър Богдани

Същите две писма са били предоставени от Пийетър Богдани на видния книжовник от град Пераст Андрия Змайевич, който ги е включил с коментар в своята “Църковен летопис”, останала в няколко ръкописни копия. Тя беше издадена през 1996 г. в Цетина.

3.2. Ян Хунянди

Според текста на първото писмо, Джурадж Бранкович, който е тъст на Ян Хунияди, се обръща към него, като учтиво го нарича “уважаван по години като син, а по юначество - като баща”. Съобщава, че е научил за намеренията на еоті Turk (т.е. - султана) да събира силна войска, за да го прогони от Смедерево. Затова го моли да съедини своята сила с ума си и да намери начин да помогне, а в замяна му обещава цялото свое владение, като той би си запазил само град Смедерево.

Отговорът на Ян Хунияди е доста по-обстоен. Той обвинява Джурадж, че се е отметнал от християнската вяра. Бил е направен договор между владетели - където са дошли Владко Младенович със своите власи, Скендербег с неговите албанци, неговата (на Джурадж) неверност с нещастните му сърби и Янко, с неговите сърцати и верни унгарци. Янко е отишъл на Косово, но там не са се явили (заради неверността на Джурадж) някои от посочените господа, поради което Джурадж е трябвало да избяга победен “в планината Чикавица, където моят добър късмет ме срещна с Богдан, когото кумих и братимих да ме отведе в този град Смедерево” и т.н. Казва се, че в там той не само е бил хвърлен от Джурадж в тъмница, но е било наредено да му се върже камък на шията и да бъде удавен в Дунав. Писмото завършва с “и от мене никаква помощ не чакай”.

3.3. Други свидетелства за произхода на рода Богдани

Каква е достоверността на писмата, към които Змайевич се отнася с доверие, е трудно да се каже. Важно е обаче да се отбележи, че цялата книгата на Богдани “Кохортата на пророците” е посветена именно на него. Очевидно е, че Пийетър Богдани е питаел към него голямо уважение и най-добри чувства.

4. Образование на Пийетър Богдани – Чипровци

Данните за детството на Пийетър Богдани са малко, но те съдържат важно свидетелство: факта, че той е получил образованието си първоначално в Чипровци. Свидетелствата за обучението на Пийетър Богдани в Чипровци са следните:

1. Писмо на Гьон Богдани от 6 декември 1689

Основен източник на данни изобщо по биографията на Пийетър Богдани е писмото на неговия племенник Dom Gjón Bogdani до Конгрегацията за пропаганда на вярата от 6 декември

1689. От него научаваме, че чичото на Пйетър, Андреа, в качеството си на слушещ в църквата в Хас, е избрал Пйетър като малко момче, измежду учителите “ *nelli primi rudimenti delle lettere* “ (= между получилите първоначална грамотност) и в млада възраст го е изпратил във францисканския колеж в Чипровец, град в Северозападна България. През XVII и XVIII век това е най-известният в Европа български град.

2. Изявление на Софийския архиепископ Петър Богдан

Второто свидетелство се съдържа в заявеното от Софийския архиепископ Петър Богдан, *alias Deodatus*, декларация от 3 fruer 1651, в информационния процес за качествата на Андреа Богдани, когато той е предложен да оглави Охридската архиепископия: “*Io cognosco Don Andrea Bogdani da 15 anni incirca con occasione che il suo fratello era nella mia patria*” (= Познавам Дон Андреа Богдани от петнайсет години във връзка с това, че неговият брат беше в моята родина) (Dujcev, ff. 128-129).

Посоченият брат на Андреа е най-вероятно Тадей, баща на Богдани, който развива търговска дейност в България (Zamputi, f.41); на това място отдавна е създаден важен център на търговците от Дубровник (Dujcev, ff. 17-18).

Не се знае точно годината, в която Богдани се е пристигнал в България, нито какъв е периодът от време, през който той се е обучавал в Чипровското училище. Ив. Дуйчев обаче обръща внимание на един документ от 1656 г., в който Богдани свидетелства, че познава Франческо Соймирович от времето, в което “*egli allora era sacerdote*” (= “той тогава беше свещеник”). Към 1636 г. обаче Соймирович “*era già sacerdote novello*“ (= “вече беше нов свещеник”), (Dujcev, f.125) т.е. - през 1636 г. Пйетър Богдани със сигурност е бил Чипровци, но не се знае - докога.

5. Върхови професионални изяви и патриотично дело

През 1677г. чичото на Пйетър, Андреа Богдани, поради своето заболяване, отстъпва на Пйетър своя пост и той е назначен за Скопски архиепископ и за Администратор на Римската католическа църква в Сърбия.

Ценен исторически материал за обстановката в Скопие съдържа релация от 2 април 1684 година, свързана със смъртта на предишния Скопски католически архиепископ Андреа Богдани.

Писмото е запазено в Архива на Конгрегацията за пропаганда на вярата в Рим (APF SC SERVIA 1669-1760, vol. 1 ff 131r-134r; 134v).

Публикувано е под № 255 от френската албанооложка Одет Марке (1997, стр. 426-431) в сборника от документи от Архива на Конгрегацията и от Секретния архив на Ватикана, свързани с Албания. Релацията е изпратена от Скопие с датата 2.IV.1684. Това писмо е писано с голямо въодушевление и под влияние на радостта от голямата победа на Свещената лига над турците при Виена на 12 септември 1683г. В тази битка обединените християнски сили, под общото командване на крал Ян Собийески, разбиват турските войски. Друга цел на Пийетър Богдани е чрез това писмо да препоръча канонизацията на своя чичо Андреа, за чиято смърт той съобщава в него.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. “ЧЕТАТА НА ПРОРОЦИТЕ” - КЛАСИЧЕСКА ТВОРБА НА АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Основното дело на Богдани - “Кохортата на пророците” или “Четата на пророците” (*Cuneus prophetarum*), отпечатано за първи път през 1685 г. в Падуа, не е преводно съчинение или преработка, но представлява изцяло оригинално произведение. В него намираме теоретична обработка на основните въпроси на теологията, а също и различни самостоятелни творби с религиозен характер. От особен интерес са уводът и албанските стихове на други автори, които са посветени на самия Богдани.

1. Заглавието

Произведението излиза от печат още два пъти във Венеция, през 1691 г. и 1702 г., с променено название. В първото издание албанското заглавие е представено като *Çeta e profetëve*, което съответства на латинското название „*Cuneus prophetarum*“.

Интересно е използването на думата *Çeta*, която е заемка и точно съответства на българската дума “чета”. Тази дума е подробно разгледана в етимологичния речник на Петър Скок (Скок 1971: 314-315): *çeta*, f “troupe, Schaar”. Той сочи думата като праславянски военен термин, познат на всички славяни, освен на чехите. Донякъде обаче това се отнася и за поляците, тъй като

полската дума *szata* е заемка от унгарски (където тя е попаднала като заемка от български или от сръбски). Няма паралел в балтийската група, но има в итало-келтската: латински *cat-erva* и ирландската *cethern* имат същата основа и същото значение. Тази стара дума е заета в неславянски езици: унгарски - *esetnek* “пандурин, граничар”, още през XVI век обаче има унгарско *csata* “засада”; също и съвременното прилагателното *çetimise*.

Думата е заета също и във всички неславянски балкански езици: в румънски *seată, seată f* “troupe, bande”; албански *cete f*; новогръцки (в Епир) *τσίοτα* “Haufe”; турски *çete* “Raubzug”. В турския се образува и помен *agentis* със суфикс *-ci> -džija*: *çeteci* “Plünderer, marodeur”, дума, заета и в унгарското *csetedzsi*. В турския и в унгарския език производните имат пейоративно значение.

За албанския език Скок е посочил само *cete* в две значения: 1. “сродство, връзка” и 2. “ръкостискане по време на състезание, Handschlag beim Wettrennen”, за което отбелязва, че се среща в гегийски. Следователно, използването на албанската дума *çeta* “Çeta” в заглавието на труда на Пйетър Богдани като съответствие на латинската *Cuneus* (буквалното ѝ значение е “бойна единица, която образува клин”), ни сблъсква с непосочено от Скок и неактуално за албанския днес значение на думата, което точно съответства на значението на българската дума “чета”.

2. Стихотворни посвещения в текста на *Cunevs prophetarvm*

Книгата съдържа и стихотворни посвещения на автора от негови приятели и съмишленици, между които и стихотворение - анаграма от Павел Ритер Витезович (подписан като *Paulus Ritter*), много добре познат хърватски поет и съставител на прочутата “Стематография”, която е послужила за образец на Христофор Жефарович за неговата “Стематография”.

3. Гравюрите

В дисертацията се обръща специално внимание на медните гравюри в книгата на Богдани. Особена ценност има една от тях, изобразяваща пророчиците-сибили:

4. Сибилите в “Кохортата на пророците” на П. Богдани 33

Тази гравюра, също на Rufoni, е от особен интерес за проучването на балканските култури и на балканската менталност. Тя е свързана с авторските стихове от книгата на Богдани, които са десет песни на пророчиците-сибили. Гравюрата представя десетте сибили, с народни дрехи, които са свързани по облекло и по дадено второ означение, с балканските народи и региони. Те, освен обикновените имена, носят имената на страните от тези региони (срв. Омари 2005).

Ключовата фигура е фигурата на sibila Delfika, в която се пръпознава Nasiania (т.е. от Nasi, родното място на Богдани в Косово). Тя държи в ръцете си една отворена книга, докато на фона се вижда архитектурен и загадъчен пейзаж.

4.1. Именуване на сибилите

Наименуването на сибилите в книгата на Богдани е двойно. Това е ключов момент за тяхното разбиране. Те са представени на гравюра, на която под изображението на всяка е изписано нейното име (изведено от топоним) по два различни нацина.

Първо с големи букви и пълно е изписано традиционното ѝ означение. Отдолу, с по-дребен и друг шрифт, а също - със съкращение, е изписано второ име на сибилата, също - чрез топоним. Това име е по местен топоним. Но разчитането на поне едно от тези означения предизвиква трудности.

В средата на гравюрата стои Сибила Delfica. Второто ѝ означение е Хасания Hasgniana (Hasnjanja), т.е. - тя е от областта Хасия, което представлява родното място на Богдани. Тя държи в ръката си отворена книга, където пише:

Këndonj Bir' e madh mbë

Qiellt të Lumit Atë.

(Песен за Великия Син върху
небето на блажения Отец).

Това са два стиха на първото стихотворение, което води всичките други стихотворения, с неговото доста широк съдържание. Сибилата на Delphi, съответно Hasjanja, се е наричала най-красивата, не само защото между Сибилите се отличава по мъдрост, но защото пророкува в храма на Аполон в Delfi (и другаде), където, както се знае, се е допитвал великият гръцки философ Сократ.

Названията, които Богдани е дал на сибилите, се разчитат така:

Призренка: Cumea- Prisregniiana (Prizrenasja);

Шкодренка: Libisca-Scodrensis (Shkodranja);

Българка: Persica- Bulgara (Bullgarja);

Сръбкия: Elespontica- Serba (Serbja);

Скопянка: Frigia-Scopiensis (Shkupjanja);

Лежанка (от северноалбанския град Леж). Tiburtina-Alexiensis (Lezhjanja);

Софиянка: Cumania- Sofiana, евентуално би могло да се прочете и като Serba;

Задримка: Samia-Sadrimensis (Zadrimorja);

Косовка: Eritrea-Cossovensis (Kosovarja).

4.2. Принципи на версификация в песните на сибилите

Специално по отношение на медните гравюри, гравюрите в изданието на Пийетър Богдани се вписват в една по-широка традиция на илюстрираните книги на балканските автори, като се започне от изданията на Виченцо Вукович от 16 век във Венеция.

С майсторски (но от дърво) гравюри е снабдено изданието “Абагар”, на Филип Станиславов, предназначено за българския народ, издадено в Рим през 1651 г. (срв. Илиева 2011). Гравюрата е водещо изкуство в изданията на Павел Ритер Витезович (“Стематография”), Захария Орфелин, както и при българина Христофор Жефарович. И личните връзки на П. Богдани с Павел Ритер-Витезович бяха показани в дисертацията. От изкуството на Западна Европа балканските народи първо усвояват изкуството на гравюрата, което като явление показва и адаптация на технологии.

Освен 133-те общо стихове в албанския език върху сибилите, в “Кохортата на пророците” на Пйетър Богдани може да се видят и много други оригинални редове, както и преводни, също и няколко реда на латински и италиански език, чието авторство не е изяснено.

В първата и втората част на творбата, като и в текста на предговорите, които са без номера на страниците, в книгата съставът на стиховете е следният:

- оригинални редове (стихове) на Пйетър Богдани-161,
- преведени стихове (редове) от него, както следва:
 - три реда на Омир,
 - четири реда на Ювенал,
 - пет стиха на Виргилий,
 - три стиха на Марциал,
 - два стиха от текст на Тома Аквински,
 - четири стиха на книгата Притчи Соломонови,
 - шестнадесет от стихотворението “Krijimi i rruzullimit” на непознат поет,
 - и на четири други места, също 22 стиха на поетични текстове, без името на автора да е отбелязано.

Общият им брой е 217 оригинални и преведени стиха, без да се вземат предвид и други стихове, които Пйетър Богдани създава на албански от латински текст (или италиански) в проза. Книгата е публикувана на две колони, на всяка страница - на италиански и албански език.

В първата част авторът пише по теологичните и философски проблеми на християнското учение, където първо място заема

създаването на света според Стария Завет. Втората част е разказна, повествува за живота на Исус Христос. Тези две части са свързани една с друга, но имат различен характер. Първата има научен характер, а втората - литературен характер.

5. Книгата “Кохортата на пророците” в европейски, балкански и национален план

В творчество на Пийетър Богдани Албания се среща с Европа. В европейския план Богдани е съвременник на Р. Декарт, Н. дьо Малбранш, Б. Спиноза, Б. Паскал и др. което дават нови насоки на философията и науката, но още носят и някаква законна връзка с основните концепции на философията на Средновековието, т.е. - дават нов поглед върху същите стари проблеми.

В национален план Богдани, както се знае, идва след Бузуку, Буди, Барди, които прокарват пътя за проникването и създаването на националната култура. Погледнатото в общонационален план, още преди П. Богдани е осигурен минимумът от условия за възникване на оригинални възгледи, което е и отклик на изискванията на епохата, на които Богдани отговаря със своята книга. Това авторът изразява сам, когато казва, че книгата му е книга за народа и е за християнството, а не - за удоволствие на автора.

Творбата обаче показва, че въпреки твърдението на автора, че не пише своята книга за свое удоволствие, той е изпитвал интелектуална радост, когато е изразявал своите познания и е изразявал своя интелектуален капацитет.

Богдани е дал особено важен принос за формиране на албанската научна проза и за нейната стилистична и езикова обработка. Неговият стил носи културата на древен класически стил, което е важен фактор на формиране на неговия литературен характер.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Темата на дисертационния труд „БАЛКАНСКИЯТ ИНТЕЛЕКТУАЛЕН ЕЛИТ ПРЕЗ XVII ВЕК И АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА: ПЙЕТЪР БОГДАНИ“ е нестандартна и предполага интердисциплинарно изследване. Самата идея за интелектуален елит на Балканите е била обичайно в периферията на изследователските интереси. Това с особена сила се отнася за периода на XVII век, в който голяма част на Балканите се намира в пределите на Османската империя.

Като материал за изследване в труда се привличат редки и труднодостъпни за изследователите издания. Благодарение на развитието на дигиталните технологии, практически те станаха по-достъпни за изследване едва през последните години, когато бяха дигитализирани. Такива издания, които заемат и централно място в дисертационния труд, са латинско-албанският речник на Франг Барди (*Dictionarium latino-epiroticum*), отпечатан в Рим през 1635 година. Друг подобен текст е шедьовърът на старата албанска литература, „Кохортата / четата на пророците“ на Пйетър Богдани (*Cuneus Prophetarum*, Падуа, 1685). Същото се отнася и до текстовете на автори, които не са албанци и не са писани на албански, каквито са свързаните с Пйетър Богдани Антиварски архиепископ Андрия Змайевич и австрийско-унгарският барон Павел Ритер-Витезович.

Друга трудност в изследването на тези текстове е старинната езикова форма, на която са създадени. Специално при албанските текстове едно усложнение идва от факта, че авторите са използвали стара форма на гегското наречие, докато съвременният книжовен албански език се основава на тоското наречие. Някои от текстовете са друезични - представени са на албански, но и на друг език - латински или италиански.

Първата глава на труда е посветена на общ преглед на ранните книжовни изяви на албанския език, които се реализират в уникална културна ситуация. Едни от тях са свързани с албанци-православни, чиито книжовни изяви са от един тип. Те са свързани главно с търсене на решаване на проблема с азбуката и превода на евангелски текстове.

От съвсем друг тип са изявите, свързани с населението, изповядващо ислям. При тях е създаден корпус от поетични творби, жанрово свързани традициите на персийската, арабската и турската поезия.

Албанци-католици са имали достъп до образователни институции в Италия, свързани с Католическата църква. В определен етап значение за тяхното образование започва да има и училището в Чипровци. В дисертацията внимателно се изследват доказателствата, че Пийетър Богдани, след като е бил ограмотен в родния си край, е постъпил в училището в Чипровци, откъдето след това отива първо в Урбановия колеж в Рим, а след това - в Илирийския колеж в Лорето. Ясно е, че той е усвоил не само книжната форма на т.нар. илирийски език, но и говоримия български език.

Във втората глава е разгледан речникът на Франг Барди “*Dictionarium latineoproticum vna cum nonnullis vsitationibus loquendi formulis*“, Rome 1635. Направени са някои паралели с латинско-турския речник от тюркологичния труд на Йеорним Мегизер “Увод в турския език”. Четири книги (*Megiser, H. Institutionum linguae Turcicae libri quatuor*), издаден през 1612 г. в Лайпциг, тъй като беше използвано едно ново откритие на албански учен. Тюркологът Фатос Дибра през 2016 г. убедително доказва, че трудът на Мегизер е бил използван като основа за създаването на неговия латинско-албански речник.

Направения преглед на лексиката, отразена в речника на Барди, показва, че албанският език притежава развита християнска терминология, с което е на равнището на изразните възможности на развитите европейски езици. Представените в речника сентенции (паремии) имат паралели в италиански и латински паремии (което е забелязано още при Мегизер за турските паремии). Това прави доста дискуссионен въпрос за съществуването на специфични “балкански” паремии, както се смята обикновено, когато се изследват паралели с оглед на съвременното равнище на езиците, без да се обръща внимание на произход и разпространение.

Същевременно, в албанския език през XVII век съществуват и редица заемки от южнославянски езици, за повечето от които

не може да се определи от кой точно славянски език са заети. Установи се, че тематично преобладават термини, свързани с институции (понякога - с променено значение), както и че добре е представен и лексикален кръг, свързан със значенията “развалена жена”.

Третата глава е посветена на подробно изследване на жизнения път на албанския класик Пйетър Богдани с оглед на произхода на неговото семейство и с оглед на образованието, което е получил. Тук са приведени данни за произхода на фамилията, които е дал самият Пйетър Богдани в “Кохортата / четата на пророците”, където той се опитва да докаже произхода на своя род от болярина Богдан, за когото се знае, че през XII век е управлявал областта около Солун. В дисертацията се изследват и други данни за текста на двете писма, с които Пйетър Богдани се стреми да докаже произхода на “дома Богдани”. Като текст те са приведени и от Антиварския архиепископ Андрия Змайевич, който твърди, че ги е видял лично и е убеден в тяхната старинност и достоверност. В труда са показани и други личностови и творчески връзки между Пйетър Богдани и черногорския архиепископ Андрия Змайевич.

Друга известна личност, с която Пйетър Богдани е свързан както в житейски план чрез приятелство, така и творчески, е австрийско-унгарският барон Павел Ритер Витезович, известен е нас със своя сборник от гербове “Стематография”, който пък е послужил на Христофор Жефарович за изготвянето на неговата “Стематография”. Вероятно това приятелство има отношение към гравюрите в книгата на Пйетър Богдани, които са изследвани в дисертацията специално.

Особено внимание е отделено на гравюрата, представяща десетте сибиле, на които обаче освен стандартните латински означения са дадени и втори, които ги представят като девойки от района между Призрен и София. Те са облечени в национални костюми, което би трябвало да привлече интереса на българските етнографи. Едната от девойките е означена като “Българка”, друга - като “Софиянка”, има и “Скопянка” (която е от Скопие) и т.н.

Проведеното изследване убедително доказва, че между албанските католици и южнославянските католици (от Далмация, Черна гора, Босна и т.н.), както и от България, са съществували близки междуличностови връзки, които понякога са прераствали и в творчески.

В дисертационния труд са направени следните по-важни приноси:

- Представено е развитието на ранните книжовни изяви на албанския език чрез материали и коментар, по начин, по който данните да могат да се съпоставят с данни за ранните книжовни изяви на българския език.

- Разкрити са единни процеси на книжовни и културни изяви, които включват както албанския, така и българския език.

- Проследени са данните за връзките на българския книжовник Партений Павлович и стари книжовни изяви на албанските православни християни.

- Показана е ролята на кирилицата при търсенето на графична система за записването на албанския език.

- Изнесени са биографични данни за албанския книжовник Пйетър Богдани, възпитаник на Чипровското училище, които представят интерес за българистиката.

- Представено е творческото дело на Пйетър Богдани, което е част от културното наследство на балканските католици, но и на балканските народи, което ги вписва в някои по-обща европейски културни процеси.

- Показано е балканското ситуиране на сибилите от книгата на Пйетър Богдани “Четата на пророците”, което следва да привлече вниманието и на български етнологзи, както и на представители на други социални и хуманитарни науки.

Библиография

Академия 1983: Akademia e Shkencave e RPS tëShqipërisë, Historia e Letërsisë Shqiptarë, shtypshkronja “Mihal Duri” Tiranë 1983

Армао1933: Ermanno Armao, Località, chiese, fiumi, monti e toponimi varii di un’antica carta dell’Albania settentrionale, “Pubblicazioni dell’Istituto per l’Europa Orientale”, seconda serie XXV, Roma 1933

Аренс 2007: Geert-Hinrich Ahrens. Diplomacy on the Edge: Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia, Woodrow Wilson Center Press, 6. ožu 2007

Армао 1933: ARMAO Ermanno, Località, chiese, fiumi, monti e toponimi varii di un’antica carta dell’Albania settentrionale, “Pubblicazioni dell’Istituto per l’Europa Orientale”, seconda serie XXV, Roma 1933

Ахмети 2002: Dr. Musa Ahmeti: Në arkivat e Vatikanit u zbulua dokumenti më i vjetër në shqip, "Bota sot", Prishtinë, 24 shtator, 2002

Бабингер 1957: Babinger Franz , Maometto il Conquistatore e il suo tempo, Torino, Einaudi 1957

Бейлери 2009: Бейлери, Р. Албанската литература като огледало на народната душевност. София, 2009.

Бело, Р., М. Бело 2012: Бело, Р., М. Бело. Мястото и значението на католическата традиция от XVI и XVII век в развитието на албанската литература и албанския език, Сборник Юбилейна научна конференция “Езиците на културата” по повод 35 години от създаването на ЮЗУ “Неофит Рилски” и във връзка с юбилей на проф.дфн Надежда Н. Драгова, ЮЗУ “Неофит Рилски”, 2012;

Боерио 1892: Boerio Giuseppe, Dizionario veneziano, Venezia, Andrea Santini 1892

Гайтлер 1993: GEITLER, Leopold. Die albanesischen und slawischen Schriften.
(Hölder, Vienna 1883)

Галанти 1901: Galanti Arturo, L’Albania Notizie geografiche, etnografiche e storiche, Roma, Dante Alighieri 1901.

Гуракичи 1929: Gasper Gurakuqi, Sapa e djoçjezi i Sapës, Shkoder 1929

Гйечов 1930: Gjeçov Shtjefen Kostantin „Gjurmimet e At Kostantin Gjeçov per rreth vendlindjes së Bogdanit”, “Hylli i Dritës”, VI, 1930, ff.668-670, Shkoder 1930

Георгиев 1960: Vl. Georgiev. Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch ' in Балканско езикознание 2, 1960.

Даниеле 1966: Daniele Ireneo D., Gregorio Giovanni Gaspare Barbarigo, santo “Bibliotheca Sanctorum”, Istituto Giovanni XXIII, Pontificia Università Lateranense, vol.VII, shtyllat 387-403, Roma 1966

Девото, Джанкарло 1971: Devoto, Giacomo , Gian Carlo, O., Dizionario della lingua italiana, Firenze, Le Monnier 1971

Данков, Елзи 2000: Robert Dankoff and Robert Elsie.Evliya Çelebi in Albania and adjacent regions

(Kosovo, Montenegro, Ohrid). The relevant sections of the Seyahatname. Brill, Leiden, New York, Cologne 2000. 307pp. ISBN 90-04-11624-9

www.albanianhistory.net www.elsie.de >my publications>books>96-2000

Демирај 2016: Demiraj B, Grimca biografike per autoret tane te vjeter, Hylli i dritës, Votër Kulture Shqiptare, 2-2016, Vjeti XXXVI, Korrik-Dhjetor 2016, Nr.2, ff. 7 – 53, Provinca Françeskane Shqiptare, Shkodër

Демирај 2017: Demiraj B, Rishtare shqiptare ne Kolegjin Ilirik te Loretos, klasifikimi i dokumentit arkivor, Shejzat Pleiades, 2017, 1-2, ff. 25, 30; Janar- Qershor 2017

Десницка 1963: А. В. Десницкая. Славянские заимствования в албанском языке. Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1963

Десницка 1968: А. В. Десницкая Албанский язык и его диалекты, "Наука"; Ленингр. отд-ние, 1968

Джентилиза 1919: Gentilizza Giuseppe, Relazioni dello stato spirituale e temporale del Regno di Serbia ed Albania dal 1288 al 1666, “Bessarione”, XXIII, 1919, fash. 149- 150, ff.166-181.

Джоузеф и др.: Brian Joseph, Angelo Costanzo, and Jonathan Slocum. Albanian online. <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/albol>

Дзабирас 1872: Γ. Ζαβίρας, Νέα Ελλάδα ή Ελληνικόν Θέατρον, εκδ. Γ. Π. Κρέμος, Αθήνα 1872

Дибра 2018: Fatos DIBRA. E KUJT ËSHTË URTËSIA E PROVERBAVE TEK FJALORI I FRANG BARDHIT? (OSE: NJË LEXIM I PROVERBAVE TË FJALORIT TË BARDHIT) - BULETIN SHKENCOR. Seria e shkencave shoqërore. Viti XLVIII i botimit Nr. 68, Shkodër, 2018, 151-178.

Дибра 2016: Dibra, F. Mbi burimin e Fjalorit të Frang Bardhit: Një qasje turkologjike. Hyllii Dritës, 36(2), 71-108.

Дуйчев 1935: Dujçev, Ivan, Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Impero turco nel secolo XVII e sulla guerra di Candia. "Orientalia Christiana Analecta", n.101, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1935.

Дуйчев 1937: Dujçev, Ivan, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII, secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici, "Orientalia Christiana Analecta", n. 111, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1937

Елзи 1991: Elsie, R. The earliest references to the existence of the Albanian language. Zeitschrift für Balkanologie, 27.2. 101-105

Елзи 1995: P. Elzi, The Elbasan Gospel Manuscript (Anonimi i Elbasanit), 1761, and the struggle for an original Albanian alphabet http://www.elsie.de/pdf/articles/A1995ElbasanMs_Fig.pdf

Елзи 1997: Robert Elsie, LEKSIKU SHQIP I EVLIJA ÇELEBIUT I VITIT 1662 DHE Ç'DUHET TË DIJË DERVISHI SHTEGTAR <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1997LeksikuShqip.pdf>

Елзи 2005: R. Elsie. Albanian Literature. A short History. London 2005.

Елзи 2003: Robert Elsie, Albanian literature: an overview of its history and development: <http://www.elsie.de/pdf/articles/A2003AlbLitOsthefte.pdf>

Елзи 2015: Robert Elsie, I.B.Tauris, The Tribes of Albania: History, Society and Culture, Library of Balkan Studies, 2015.

Елзи 2016: R. Elsie. Early Albanian Bible Translations in Todor Script. Albanian Studies, Vol. 30, Centre for Albanian Studies, London 2016.

Зампути 1954: Бележки за времето и живота на Пйетър Богдани, в “Бюлетина за хуманитарните науки” Тирана 3 (1954) 39

Зеко 2016: Zeqo M, Pjetër Bogdani, Bota ndryshe, gazeta “Dita”, 11 Prill, 2016

Илиева 2011: Л. Илиева. Българският език в предисторията на компаративната лингвистика и в езиковия свят на ранния европейски модернизъм. Благоевград, 2011

История 1959: Historia e letersise shqipe, vëll. I, Universiteti Shtetërori Tiranës, Instituti i histories dhe i gjuhësisë, Tiranë 1959

Камси 1962: Kamsi, Vili (Willy), Cuneus prophetarum i Pjetër Bogdanit, “Shkodra”, n. 1 (2), 1962, ff. 157-168, Shkoder 1962

Клај 1914: V. Klaj ivot i djela Pavla Rittera Vitezovia, 1652-1713. U Zagrebu, 1914.

Ковалски, Мецлер 1983: Kowalsky Nicola, Josef Metzler, Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the evangelization of peoples or “de Propaganda Fide”, “Studia Urbaniana”, 18, Pontificia Universitas Urbaniana, new enlarged edition, Rome 1983 (anglisht e italisht) (англиски и италиански).

Консталари et al. 1991: Kostallari, Frasher, Xholi, Domi, Sedaj, Mansaku, Osmani 1991: Kostallari A, Frasher K, Xholi Z, Domi M, Sedaj E, Mansaku S, Osmani Sh, Pjetër Bogdani dhe vepra e tij, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Tiranë, 1991

Копитар 1929: J. Kopitar. "Albanische, walachische und bulgarische Sprache". - In: Jahrbücher der Literatur Wien, 46, 1929.

Кординяно 1934: Cordignano = Fulvio C., Geografia ecclesiastica dell'Albania dagli ultimo decenni del secolo XVI alla metà del secolo XVII, “Orientalia Christiana”, vol. XXXVI – 4, n.99, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1934.

Костери 2013: Kosteri A, Univeriteti i Tiranës Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë Departamenti i Gjuhës Shqipe, doctorate Titulli: LEKSIKU VERIPERËNDIMOR I GJUHËS SHQIPE PËRMES AUTORËVE BARDHI, GAZULLI E

DEMA.Udhëheqës shkencor: Doktorante:
Akad.as/prof.dr.Gjovalin Shkurtaj Ma.Anisa Kosteri, Tiranë, 2013

Крониа 1963: Cronia, Arturo C., Storia della letteratura serbo-croata, 2 ediz., Milano, Nuova Accademia 1963

Лакай и Фишта 2004: Lacaj H, Fishta F, Fjalor latinisht-shqip, ribotim mbi 20 000 fjale, Botimet Saraçi, shtypshkronja Morava, Tirane 2004

Летера 1952: Letërsia e vjetër shqipe dhe arbëreshe, Tiranë 1952

Льогран 1912: Legrand, Émile, Bibliographie albanaise. Description raisonnée des ouvrages publiés en albanais ou relatifs à l'Albanie du 15 siècle à l'année 1900. Oeuvre posthume complétée et publiée par Henri Guys. Paris, H. Welter 1912

Марке 1997: Marquet O, Pjetër Bogdani Letra dhe dokumente nga Arkivi i Kongregatës “de Propaganda Fide” si dhe nga Arkivat Sekrete të Vatikanit, Mendimi Shqiptar, shtëpia botuese “At Gjergj Fishta”, Shkodër, 1997

Марке 2016: Marquet O, Pjetër Bogdani Letër këmbim Ipeshkëv i Shkodrës dhe Administrator i Arkipeshkvisë së Tivarit (1660-1670), Botimet IDK Rr. Myslym Shyri, Pall.47, Ap.4, K.1, Tiranë 2016.

Марлекай 2008: Marlekaj L, Pjetër Bogdani e Shqipnia e kohes së ti, Botime françeskane, shtypshkronja “Shkodra”, Shkodër 2008

Миклошич 1970: Franz Miklosich. Albanische Forschungen. Die slavischen Elemente im Albanischen, T. 1, WIEN, 1870

Мйеда 1930: Mjeda, Ndre, Jeta e së lumes virgjin Marí. Copë të zgjedhuna prej pjesës së dytë të Cuneus prophetarum, të transkriptueme në alfabetin modern e të komentueme, Shkoder 1930.

Морони 2010: Moroni, Marco, Il Collegio e l'Albania, në: Marco Moroni: Tra le due sponde dell'Adriatico. Rapporti economici, culturali e devotionali in eta moderna, Napoli – Roma 2010, 159-195

Нахтигал 1923: NAHTIGAL, Rajko. O elbasanskem pismu in pismenstvu na njem.in: Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, Belgrade, 1 (1923), p. 160-195.

Острогорски 1965: G. Ostrogorski, "Serska oblast posle Dušanove smrti", Beograd 1965.

Омари 2005: Omari A., Pjetër Bogdani Cuneus Prophetarum, shtypshkronja “Mësonjëtorja”, Tiranë, 2005

Пантич 1977: Miroslav Pantić, Nepoznata bugarščica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka, »Zbornik Matice srpske za književnost i jezik« XXV, 1977, 421 - 439.

Пактор 1961: Pastor, Ludvig von, Storia dei Papi dalla fine del medio evo, compilata con sussidio dell'Archivio segreto pontificio e di molti altri archivi, versione italiana di Pio Cenci, archivista dell'Archivio Segreto Vaticano, Roma, Desclée 1961

Перота 1931: Petrotta, Gaetano, Popolo, lingua e letteratura Albanese, Palermo 1931

Петканова: Донка Петканова, Стара българска литература. Апокрифи http://macedonia.kroraina.com/bg_ap/dp_17.html

Полето 1901-1902: Poletto, Giuseppe, Il beato cardinale Gregorio Barbarigo, vescovo di Padova e la riunione delle chiese Orientali alla Romana, "Bessarione", serie II, vol. I, 1901-1902, ff. 183-196, 305-333

Премроу 1926: М.Премроу, Katolicki nadpiskupi u Skoplju - Гласник Скопског Научног Друштва, том. I, бл. 2, стр. 330-331

Премроу 1924-1925: Premrou Miroslav, Serie dei vescovi romano - cattolici di Beograd - Studio storico composto in base a documenti degli Archivi Vaticani, "Archivum Franciscanum Historicum", XVII, 1924, ff. 489-508; XVIII, 1925, ff. 33-62; XIX, 1926, ff. 29-45, Quaracchi (Firenze)

Рамай 2007: Albert RAMAJ . Botuar në: Iliria Post, e shtunë, 24 shkurt 2007, fq. 20

Рок 1932: Roques, Mario, Recherches sur les anciens textes albanais, Paris, Paul Geuthner 1932

Ругова 1990: Rugova I, Vepra e Bogdanit, shtëpia botuese "8 Nentori" Tiranë, 1990

Сeday 2002: Sedaj E – Pjetër Bogdani, Këngët e Sibilave, shtypshkronja "Maluka", Tiranë, 2002

Серебренников 1959: Серебренников В.А. Краткий очерк грамматики албанского языка и таблица спряжения неправильных глаголов. Взят из Краткого албанско-русского словаря (Краткий албанско-русский словарь. Составили Р. Д. Кочи и Д. И. Скенди. Около 12000 слов. Москва, 1950,

Снегаров 1924-1932: История на Охридската Архиепископия Том 1. От основаването ѝ до завладяването на

Балканския полуостров от турците Иван Снѣгаровъ София, Кооп. печ. "Гутенбергъ", 1924; II изд. Акад. изд. "М. Дринов", 1995. Том II. История на Охридската архиепископия-патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394–1767 г.). София — Печатница П. Глушковъ — 1932 Второ фототипно издание Академично издателство Проф. Марин Дринов, София, 1995.

Станишич 1991: Ваџа Станишић. Из историје примене словенске писмености за албански језик "Баштина", 1, Приштина 1991. <http://www.rastko.rs/rastko-al/jezik/vstanisic-pismenost.pdf>

Тайнер 1875, II: Augustinus Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, Zagabriae 1875

Тери (1899): Terry, M. S. (1899). The Sibylline Oracles. New York.

<https://web.archive.org/web/20020606025817/http://www.sacred-texts.com/cla/sib/> Университас 2015: Universitas Europae Orientalis Meridionalis 2001, Conference proceedings International Conference on Creative Writing and Critical Approaches to literature, SEEU Tetovo 2015

Фарлати 1934: Farlati Daniel, Illyricum sacrum, tomi I-VIII, Venetiis 1751-1817

Фишта 1934: Fishta Filip, Njoftime historike mbi argjipeshkvijt e Shkupit, "HylliiDritës", X, 1934, n.9-10, ff.428-441; n.11, ff.546 - 552, Shkodër 1934

Хан 1854: Johann Georg Hahn Albanische Studien Jena, F. Mauko, 1854.

Ходжа 1964: Hoxha, Shefqet, Në gjurmat e trojeve të Bogdanit, "Buletin shkencor i Institutit pedagogjik dy vjecar të Shkodrës", I, 1964, ff.377-383, Shkoder 1964

Чабей 1963: Çabej, Eqrem, Elemente të gjuhësise e të literatures shqipe për shkollat e mesme, Tiranë 1963

Чабей 1994: Çabej, E. 1994. Për Gjenezën e Literaturës Shqiptare. Tiranë: МСМ.

Черма 2017: Медните гравюри в книгата Cuneus Prophetarum (1685 г.) на архиепископ Пйетър Богдани. В: Балканистичен Форум, 2017, No: 2

Черма 2018: ДАННИ ЗА ОБСТАНОВКАТА В СКОПИЕ ПРЕЗ 1684 ГОДИНА: РЕЛАЦИЯ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СМЪРТТА НА АНДРЕА БОГДАНИ - В: „ORBIS LINGUARUM“, VOLUME 16, ISSUE 1

Черма, Илиева (под печат): Д. Черма, Л. Илиева (2018). Черма, Д., Илиева, Л. Славянските заемки в албанския език през XVII в. (По материали от Латинско-албанския речник на Франц Барди). - Материали от конференция под печат.

Чоралич 2004: Lovorka ČORALIĆ, PRILOG ŽIVOTOPISU BARSKOG NADBIŠKUPA ANDRIJE ZMAJEVIĆA (1671.-1694.). ССР 53 (2004), str. 181–251

Шутеричи 1955: Shuteriqi, Dhimitër Sh., Histori e letërsisë shqipe për shkollat e mesme, Tiranë 1955

Шутеричи 1976: Shuteriqi, Dhimitër Sh., Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850, bot. i 2-te, Tiranë 1976

Юрич 1982: Juric, Korade, M 1982: Iz arhivske gradje o ilirskom kolegiju u Loretu, parte I, në: “Vrela i prinosi” nr. 13, f. 61-105

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

По дисертационната тема са направени общо три публикации в реферирани издания:

1. Черма 2017: Медните гравюри в книгата *Cuneus Prophetarum* (1685 г.) на архиепископ Пийетър Богдани. В: Балканистичен Форум, 2017, No: 2, стр. 263-273. (Научното списание «Балканистичен форум» се реферира в Scopus и Web of Science).

2. Черма 2018: Данни за обстановката в Скопие през 1684 година: релация във връзка със смъртта на Андреа Богдани. - В: “Езиков свят”, Том 16, бр. 1, стр. 92-96. (НАУЧНОТО СПИСАНИЕ “ЕЗИКОВ СВЯТ” ЗА 2018 г. Е РЕФЕРИРАНО В CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL), ULRICH'S PERIODICALS, ERIN PLUS И РИИЦ (РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ)).

3. Черма, Илиева (под печат): Д. Черма, Л. Илиева (2018). Черма, Д., Илиева, Л. Славянските заемки в албанския език през XVII в. (По материали от Латинско - албанския речник на Франц Барди). - Материали от конференция под печат.